

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

Suceava — file de istorie. Documente privitoare la istoria orașului 1388—1918, vol. I, București, 1989, 860 p. + 2 hărți.

Publicarea colecției de documente privitoare la istoria unuia dintre cele mai vechi orașe românești constituie un prețios instrument de lucru atât pentru specialiști, profesori, studenți, elevi, cit și pentru toți ceilalți doritori să cunoască evoluția orașului și cetății Suceava de-a lungul a șase veacuri.

Volumul a fost întocmit de Mihai Ștefan Ceaușu, Gavril Irimescu, Vasile Gh. Miron, specialiști ai Arhivelor Statului — Filiala județului Suceava și prof. dr. Ioan Coproșu, de la Facultatea de istorie, Iași, cunoscut mecievist și remarcabil editor al colecției de documente medievale interne, *Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova. Pentru documentele redactate în limbi străine, colectivul s-a bucurat de sprijinul unor renumiți specialiști: Costin Feneșan (lb. maghiară), Ilie Corfus (lb. polonă), Dumitru Zaharia (lb. italiană) și Rodica Anghel (lb. franceză).

După Introducere, în care se face o succintă trecere în revistă a problemelor cuprinse în documente, urmează o notă asupra ediției, cu toate deslușirile care au stat la baza întocmirii volumului, o bogată bibliografie (cu prescurtările folosite în volum), lista de abrevieri și rezumatele documentelor (în română și germană). Conținutul propriu-zis al colecției cuprinde textele documentelor în ordine cronologică, cele în limbi străine (slavonă, latină, germană, polonă, maghiară, italiană, franceză) în grafia originală și traducere, cele în chirilică cu transcriere în caractere latine. După publicarea conținutului la sfârșit, se arată fondul unde se păstrează documentul, se descrie pecetea și se citează edițiile anterioare.

Volumul se încheie cu toate anexele trebuitoare unei asemenea lucrări: doi indici (de nume și materii) excelent lucrați, lista slavonismelor și expresiilor slavone din documentele în limba română și lista de concordanțe a documentelor cu datele rectificate. Sunt reproduse în continuare două hărți: una privitoare la orașul Suceava, cuprinzând etapele dezvoltării sale în timp, și alta care redă împrejurările aceluiași oraș cu hotarul din 1855.

Prin prezenta lucrare, *Suceava — file de istorie. Documentele privitoare la istoria orașului 1388—1918*, editorii doresc, — și au reușit în parte —, să realizeze o istorie prin documente a vechii cetăți de scaun a Țării Moldovei. Bogăția materialului a impus însă editorilor realizarea unei colecții riguroase în vederea cuprinderii „unei arii tematice largi”, care să creioneze „cît mai multe aspecte ale dezvoltării orașului Suceava și să ofere imaginea generală a istoriei sale” (p. 26). Realizarea acestui prim volum, și sperăm să nu fie ultimul —, se vrea un stimul și pentru alți truditori în cîmpul lui Clio, în vederea alcătuirii unor asemenea corpuri de documente pentru celelalte orașe cu un bogat conținut istoric (Iași, Roman, Tirgoviște, București, Alba-Iulia, Sibiu, Cluj etc.). De preferat ar fi ca fiecare capitală de județ să se bucure de editarea unor asemenea lucrări.

Valoarea volumului, întocmit după cele mai riguroase norme care stau la baza editării marii colecții naționale D.R.H., crește datorită cuprinderii între paginile sale a numeroase documente inedite referitoare, mai ales, la perioada cît Suceava s-a aflat, împreună cu nordul Moldovei — cunoscut în istorie sub numele de Bucovina —, sub stăpînirea austriacă (1774—1918).

Parcurgînd documentele inserate în această colecție, unică, — cum se exprimă chiar editorul (p. 3) —, subliniem faptul că nu există aproape eveniment important al Țării Moldovei de care succvenii să nu-și fie legat numele. Editorii însuși afirmă că activitatea politică a orașului și a Cetății Suceava „adeseori în cursul evului mediu s-a confundat cu cea a Moldovei” (p. 17), mai ales în timpul celor mai iluștri domni (Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Vasile Lupu ș.a.).

Această preponderență a cetății de scaun în viața Moldovei a cunoscut o anumită subminare pe timpul stăpînirii austriece, cînd politicienii Curții de la Viena doreau să ștergă din amintirea românilor trecutul lor glorios. În acest sens, noii guvernanți au stabilit centrul administrativ al provinciei românești Bucovina la Cernăuți și nu la Suceava, cum ar fi fost de

dorit. Concomitent se încearcă dărimarea unor biserici ortodoxe chiar a Mitropoliei Vechi (doc. nr. 321, 323), sub pretextul jalbelor înaintate de români. De asemenea, suvenenii, cu toate măsurile luate de autoritățile austriece, n-au rămas indiferenți la evenimentele din țară (doc. nr. 373–378, 394–395, 405–406 ș.a.), considerându-se

tot timpul că fac parte din rîndurile aceluiași popor.

Voluminoasa colecție, care însumează 440 de documente, răsplătește pe deplin efortul și pasiunea ostenitorilor, prin meritul de a fi pus la îndemina iubitorilor de istorie, o ediție reușită.

CONSTANTIN BURAC

Virgil Cîndea, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie de creații românești și de izvoare despre români în colecții din strănătate. I. Albania-Grecia*, București, 1991, XXXI + 602 p. + XXXII planșe (102 reproduceri alb-negru).

Convins că un popor, poporul român în acest caz particular, are „un drept imprescriptibil de proprietate morală” asupra tuturor creațiilor sale înstrăinate de-a lungul secolelor și că este absolut necesar ca această mare parte a patrimoniului național să fie bine cunoscută, profesorul Virgil Cîndea pornea, cu zeci de ani în urmă (în 1960) o lucrare la care puțini cercetători s-au încumetat chiar să și gîndească. Nu pentru că cineva ar fi contestat vreodată locul deosebit de important pe care creațiile respective îl ocupă în mozaicul istoriei noastre culturale. Ci pentru că munca necesară pentru realizarea unui asemenea proiect este îndelungată, plină de renunțări, de riscuri și capcane, sisifică. Aceasta deoarece nicăieri altundeva în Europa evenimentele istorice și viața zilnică nu au contribuit într-o asemenea măsură la împrăștierea și pierderea (reală sau aparentă) a monumentelor culturale ale trecutului cum s-a întîmplat la noi. Schimbările politice, războaiele, interesul pe care l-au manifestat, de pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea, filologii (în special cei ruși pentru manuscrisele românești sint numai unele din motive.

Un loc aparte în această permanentă și păgubitoare circulație de bunuri îl ocupă daniile. „Poate că nu există alt popor care să fi înțeles aria de manifestare a dărniceii sale culturale atît de larg ca poporul nostru. Pentru români, întreaga zonă a Mediteranei Orientale a însemnat teritoriu de acțiune culturală. Multe din monumentele care împodobesc astăzi așezămintele celebre de la Muntele Sinai și Muntele Athos pînă în insulele Marii Egee, multe din operele de artă păstrate în Ierusalim, Istanbul,

Atena și în atîtea alte părți din Europa de sud-est sau Levant au fost create din inițiativă românească sau de artiști și meșteri de la noi”¹.

Numai depistarea, adunarea laolaltă și inventarierea sistematică a tuturor bunurilor culturale românești risipite din evul mediu timpuriu și pînă în epoca modernă dincolo de Europa și America, pînă în Extremul Orient, Asia Mică și Africa de Nord și tot ar fi fost prea destul. Dar profesorul Virgil Cîndea realizează cu mult mai mult. El alcătuiește și „un repertoriu de surse bibliografice care informează despre bunurile înstrăinate, data și împrejurările cînd au părăsit țara și, adesea avaturile lor”, precum și „o primă evidență globală a izvoarelor străine despre români (documente, manuscrise, cărți rare opere de artă etc.), care ne îngăduie să știm cum am fost cunoscuți de alții, cum s-a constituit o imagine despre români în cultura altor popoare, cum ne-am acreditat în conștiința umanității”². A dorit astfel ca lucrarea sa să fie „un început experimental” care să pună în lumină „amplourea și dificultățile dar, deopotrivă, necesitatea și avantajele” unei asemenea evidențe centralizate a patrimoniului cultural înstrăinat și a izvoarelor externe favorabile la trecutul nostru³. Dar, mai presus de toate, a reușit să demonstreze că acest lucru este posibil și să ofere o bază de plecare oricînd complectibilă, dar nîcînd de ignorat.

În vederea realizării proiectului au fost inventariate, pe criterii unice al „legăturii lor cu istoria și cultura românilor”, cele mai diverse categorii de bunuri: texte emise de cancelariile domnești medievale precum și de autorități și instituții moderne;

¹ Vezi „Introducere”, p. IV.

² *Ibidem*, p. I.

³ *Ibidem*, p. XII–XIII.

acte și scrisori particulare de la emitenți din țară (fie ei români sau străini); manuscrise literare, muzicale, științifice, de artă; albume; monede; cărți vechi (manuscrise sau tipărituri); hărți, atlase, stampe, epitrahile, iconae, broderii, picturi, antichități, construcții din cele mai diferite realizate sau sprijinite material de patronatul românesc, opere ale unor artiști sau cărturari străini realizate cu îndemn și sprijin financiar românesc sau în perioadele când au trăit în țara noastră. Se adaugă acestei prime categorii o a doua formată din izvoare și creații străine, care conțin date despre istoria, civilizația și cultura românilor⁴. Toate sînt piese identificate și localizate cu precizie, create, așa cum am mai spus, din epoca medievală pînă în cea modernă. Au fost lăsate intenționat în afara reperoriului descoperirile (relativ) recente, insuficient descrise, precum și bunurile culturale păstrate în oficiile diplomatice românești.

Clasarea pieselor s-a făcut după criteriul geografic, pe țări, localități, fonduri, toate dispuse alfabetic. În acest cadru au fost grupate în categorii distincte mari: așezăminte și monumente (AM), documente (DOC), manuscrise (MS), cărți rare, perioade, foi volante (CR), hărți, planuri, atlase (H), opere de artă (A), piese muzeale și obiecte cu caracter documentar (MUZ).

În descriere s-au dat toate elementele necesare cunoscute: autorul, titlul, locul, dat, cuprinsul, aspectul fizic, limba (în cazul textelor), proveniența, circulația, numărul de exemplare păstrate sau cunoscute, locul de păstrare, cota și multe alte amănunte.

În finalul fiecărei descrieri sînt enumerate sursele bibliografice (sau orice alt tip de informație), referințele bibliografice, reproducerea existente și unde anume se află ele, precum și numărul de ordine al fotografiei existente în volum. Anexele cuprind lista abrevierilor (titluri de cărți, articole, colecții, publicații, periodice ș.a.), lista ilustrațiilor, ilustrațiile propriu-zise, precum și un cuprins amănunțit care, în absența indicelui (prevăzut să însoțească volumul II), oferă datele necesare regăsirii colecțiilor în cadrul geografic al țărilor și localităților. Importante pentru înțelegerea concepției autorului, a metodei sale de lucru

și a diverselor amănunte concrete absolut necesare pentru utilizarea repertoriului sînt paginile de introducere (I—XIX) și cele consacrate metodologiei (XXI—XXII).

Sistemul de lucru adoptat, consecvent aplicat, face posibilă nu numai regăsirea unei piese sau altei dar și stabilirea unor interdependențe, pe de o parte și a unor lipsuri pe de alta. Căci lucrarea, produs al unei munci de trei decenii, sintetizează a majorității cercetărilor anterioare (de la cele mai vechi pînă la cele mai recente) reflectă în mod inevitabil diferențe de concepție și de informație. Dealtfel autorul însuși, excedat de material, a renunțat la unele informații.

În această categorie dorim să includem o semnalară rămasă la vremea sa aproape fără ecou, dar importantă pentru cunoașterea amănunțită a istoriei Moldovei. Este vorba despre descoperirea și descrierea originalului, socotit pierdut, al unui hrisov emis în timpul scurtei domnii a lui Iuga, voievod⁵. De la „enigmaticul principe al Moldovei” nu au rămas documente în original. Cel pomenit aici, emis probabil între 1398—1400, este singurul cunoscut doar printr-un rezumat de la 1855⁶ și printr-o copie a rezumatului respectiv, pierdută și aceasta, motiv pentru care existența sa reală a fost pusă sub semnul întrebării. Cum a ajuns această danie de trei sate moldovenești făcută de Iuga voievod unui moldovean pămîntean și înscrisă cu grijă pe pergament tocmai în Grecia, la Athos, în colecțiile mănăstirii Simonopetra, nu se știe. Se știe numai că, asemenea acesteia și asemenea celor consemnate în mica enciclopedie prezentată aici, multe alte urme ale trecutului nostru (recent sau îndepărtat) așteaptă să fie descoperite.

Este sarcina tuturor celor care, mai bine sau mai puțin bine, lucrează în vastele domenii ale istoriei culturii românești, și contribuie, după puteri, la găsirea lor, îndemnînd astfel autorul să reflecteze asupra unei noi ediții. Dar pînă atunci va mai fi mult. Deocamdată, mulțumind pentru primul volum, le așteptăm nerăbdători pe următoarele, fără de care uriașă muncă de pînă acum ar fi, ca în multe alte cazuri din păcate, aproape pierdute.

OLIMPIA GUȚU

⁴ *Ibidem*.

⁵ I. Dumitriu-Suagov, *Iuga voievo și domn al Țării Moldovei de la muncie și pînă la malul mării*, în „Contemporanul”, nr. 5(2098) din 30 ianuarie 1987, p. 9. Tot acolo semnatară acestor rînduri a dat prima traducere a textului original slavon în limba română.

⁶ Publicat în *Documenta Romaniae historica*, A. Moldova, vol. I (1834—1440), București, 1975, p. 9.

Tadija Grosinger, *Zemaljska uprava za Srpsko Vojvodstvo i Tamiski Banat*, Analitički inventar, II/6, Arhiv Vojvodine, Novi Sad, 1991, 347 p.

În cadrul activității de publicare a instrumentelor științifico-informative privind materialele de arhivă păstrate la Arhivele Voivodinei din Novi Sad, autorul a inițiat editarea inventarului analitic pentru fondul *Administrația teritorială a Voievodatului Sîrbesc și a Banatului Timișan* — Timișoara (1849—1861).

Volumul pe care îl prezentăm este al șaselea din seria celor propuse spre publicare și cuprinde anii 1855 iulie — 1856 mai, iar din punctul de vedere al tematicii, potrivit afirmațiilor autorului, nu se înregistrează deosebiri esențiale față de celelalte 5 volume anterioare. Conține 1500 de rezumate, respectiv de la nr. 9901 pînă la nr. 11 400.

În partea introductivă a publicației se face un scurt istoric al creatorului de fond și se oferă caracteristici generale privind conținutul materialului arhivistic. Astfel, Banatul Timișan a luat ființă în anul 1849 prin patentul imperial din 18 noiembrie 1849 și și-a încetat existența în anul 1860 prin decretul imperial emis la 27 decembrie 1860, cînd acest teritoriu a fost inclus în Regatul Ungariei. La 4 ianuarie 1861 s-a dispus dizolvarea întregului aparat politico-administrativ al Voievodatului Sîrbesc și Banatului Timișan, rezoluția fiind pusă în aplicare de Cancelaria aulică ungară.

Acest fond arhivistic a fost preluat, prin restituire de la Arhivele Naționale din Budapesta în anul 1960.

Partea centrală a publicației o constituie inventarul analitic al fondului menționat (p. 1—254), unde sînt redat rezumatele documentelor în ordinea numărului de inventar, cronologic. Rezumatele conțin locul și data emiterii documentului, iar la sfîrșitul rezumatului este menționată limba în care este redactat documentul, precum și numărul fișelor.

Documentele cuprinse în inventar sînt în principal, rapoarte, informări către Ministerul de Interne al Monarhiei austriace, dispoziții ale Ministerului de Interne către autoritățile Voievodatului Sîrbesc și Banatului Timișan, corespondența administrației Voievodatului Sîrbesc și Banatului Timișan cu autoritățile locale din subordine și cu autoritățile superioare cu privire la diverse probleme de ordin politic, economic, social și cultural.

Astfel, se conturează probleme legate de urmărirea editării presei și tipăriturilor în Principatul Serbiei, alegerea funcționarilor și organizarea organelor teritoriale de conducere, controlul efectuat de organele

de jandarmerie asupra pașapoartelor și actelor de călătorie în Monarhia austriacă, urmărirea deplasării și controlul persoanelor suspecte din punct de vedere politic și al celor care nu prezintă garanții; cereri de pornire a cercetărilor împotriva unor persoane civile și militare din regimul lui Kossuth; scoaterea din administrația de stat a persoanelor compromise în anii 1848/1849; informări despre starea sanitară a populației și animalelor; anunțarea de concursuri pentru ocuparea unor posturi de specialiști; corespondența cu comandamentele militare districtuale de la Cluj, Oradea, Buda, Bratislava, stabilirea domiciliului forțat pentru persoanele ce nu prezentau garanții din punct de vedere politic și confiscarea averii persoanelor condamnate pentru înaltă trădare — acordarea de vize de intrare cetățenilor străini; rapoarte semestriale privind publicațiile tipărite; interzicerea revenirii în țară a emigranților politici; corespondența cu conducerea supremă a poliției de la Viena, cu secțiile de la Pesta, Timișoara etc.; rapoarte despre funcționari și personalități din Principatul Serbiei; corespondența cu locotenențele de la Praga, Viena, Pesta; alegerea de autorități bisericești etc.

Documentele au, în majoritatea cazurilor, locul de emiterie Timișoara și sînt redactate în limba germană. Din lectura inventarului se desprind o serie de informații privind zona Banatului, dar sînt și documente care se referă la Transilvania și Țara Românească. Astfel, administrația Voievodatului Sîrbesc și Banatului Timișan informează (la 10 august 1855) autoritățile civile și militare despre comunicarea Direcției generale a Poliției din Viena în legătură cu intenția proiectantului Salanschi din Galați de a întreprinde o călătorie prin Monarhia austriacă în scopul recrutării unor familii de țărani în vederea strămutării lor în Țara Românească în cadrul acțiunii de colonizare. Se ordonă urmărirea respectivului proiectant și oprirea unei asemenea activități. La cererea conducerii militare din Ardeal, se solicită informații privind utilizarea în Banat de către credincioși a mineiului „Intru slava Sfinței...”, tipărit la București în anul 1852, în timpul domniei lui Barbu Știrbei.

În ceea ce privește zona Banatului, cele mai multe documente se referă la cereri de obținere de serviciu de către unele persoane cercetate pentru activitatea desfășurată în anul 1848 și care au suferit unele interdicții; cereri pentru aprobare de depla-

sări cu domiciliul obligatoriu; supravegherea persoanelor suspecte din punct de vedere politic; interzicerea intrării în Moarărie a persoanelor expulzate, eliberarea de pașapoarte pentru călătorii în zonele Timiș și Lugoj. Sint, de asemenea incluse în inventar rapoarte zilnice ale Poliției din Timișoara privind numărul deținuților, arestațiilor, evenimentele zilnice și situația trăinilor în zonă, plingeri la adresa auto-

rităților locale, numiri în funcții de conducere, cereri de decontare — a călătoriilor în interes de serviciu etc.

Cea de-a treia și ultima parte a lucrării o constituie indicii (onomastic, toponimic și de materii) (p. 255—345), care facilitează consultarea volumului și punerea în valoare a prețiosului material referitor la istoria Banatului și a Voivodinei.

IELIȚA GĂMULESCU

Savegarde et conservation des photographies, dessins, imprimés et manuscrits, Paris, 1991, 263 p.

Sub auspiciile ARSAG (Association pour la Recherche Scientifique sur les Arts Graphique) a apărut recent la Paris volumul Salvarea și conservarea fotografiilor, desenelor, imprimatelor și manuscriselor. Menționăm mai întâi că ARSAG, respectiv Asociația pentru cercetare științifică asupra artelor grafice, a fost creată la Paris în anul 1972, propunându-și două misiuni esențiale: pe de o parte identificarea mijloacelor tehnice pentru asigurarea longevității documentelor grafice și fotografice, iar pe de altă parte stabilirea unei legături mai stricte între diferiții specialiști care contribuie la protecția patrimoniului cultural (conservatori, restauratori, cercetători și specialiști din sectorul public și privat). În domeniul cercetării științifice ARSAG urmărește perfecționarea unor metode de conservare și restaurare în strinsă legătură cu Centre de Recherches sur la Conservation des Documents Graphiques din Paris. Sub aspectul informării, ARSAG operează atît prin intermediul revistei sale anuale „Nouvelles de l'ARSAG”, cit și prin organizarea unor reuniuni tehnice cum ar fi „Les Journées internationales d'études de l'ARSAG”. Însăși cartea pe care o prezentăm publică lucrările științifice prezentate la o asemenea reuniune organizată la Paris în toamna anului 1991. Temele abordate se referă la conservarea și restaurarea fotografiilor și operelor de artă grafică, precum și la tratamentele de masă aplicate documentelor păstrate în arhive, biblioteci și muzee.

Volumul este structurat pe trei capitole: Fotografie (16 lucrări), Arte Grafice (13 lucrări) și Tratamente de masă (11 lucrări). În secțiunea fotografică sint prezentate lucrări ale căror titluri lămuresc pe deplin asupra importanței temelor: standarde internaționale asupra materialelor imagistice, recuperarea colecțiilor de fotografii inunate, evaluarea hirtiei ce urmează a fi

folosită la depozitarea materialelor fotografice, importanța umidității relative pentru depozitarea negativelor pe sticlă, reconstituirea unor procedee artisanale ale tehnicii fotografice timpurii, restaurarea dagherotipurilor prin utilizarea plasmei de hidrogen, cercetări recente privind stabilitatea suportului acetat al filmelor în comparație cu poliesterul, analiza unor tehnici de execuție a fotografiilor și filmelor color la începutul secolului, restaurarea fotografiilor color prin codificarea și restabilirea cibernetică a imaginii la parametri inițiali etc. Toate aceste teme, deosebit de interesante și ample corelate cu referințe bibliografice, contribuie la îmbogățirea cunoștințelor de istorie asupra tehnicii fotografice și aduc prețioase indicații tehnice pentru restauratori.

Grupajul lucrărilor referitoare la operele de artă grafică prezintă probleme de organizare, depozitare, montaj, conservare și restaurare a diferitelor genuri de opere de artă grafică: stampe, gravuri, desene, hărți, planuri, proiecte de frescă, plaoane tapetate cu hirtie pictată, lucrări pastel, registre și manuscrise ale cabinetului regal al Franței, miniaturi pe hirtie, pergament sau fildes și altele. Toate lucrările se remarcă printr-o minuțioasă analiză a structurii suportului, a compoziției pigmentilor utilizați de-a lungul timpului, precum și prin propunerile de conservare și restaurare fundamentate de cercetările cele mai recente.

În secțiunea privind tratamentele de masă asupra documentelor grafice și fotografice se subliniază că fonduri și colecții întregi sint în pericol de degradare, impunându-se necesitatea unei intervenții masive și rapide de recuperare și protecție. Din acest motiv practica de tratare individuală a documentelor se dovedește neproductivă în raport cu amploarea fenomenelor de degradare a patrimoniului cultural analizat, fiind necesară abordarea posibilității unor

tratamente de masă. În acest sens sint prezentate cercetările efectuate în diferite laboratoare din lume pe cîteva direcții prioritare: dezinfectia de masă a documentelor și cărții, uscarea în masă a arhivelor și colecțiilor de bibliotecă inundate, neutralizarea de masă a acidității hirtiei, consolidarea de masă a structurii celulozice a hirtiei prin tehnici de copolimerizare, precum și reîntregirea mecanică a suporturilor grafice deteriorate. Aceste cercetări prezintă diverse rețete tehnice, dintre care unele caută să satisfacă simultan chiar două sau trei dintre obiectivele tratamentelor de masă. Faptul că rețetele propuse recurg la cele mai noi realizări tehnice în domeniu și se corelează cu o bogată bibliografie tehnică de specialitate,

precum stadiul relativ avansat al cercetărilor — unele se află chiar în faza de aplicație în stații pilot — oferă restauratorilor perspective și posibilități de informare de ultimă oră privind perfecționarea activității.

Apreciem că specialiștii francezi și colegii lor din alte țări ale lumii care au contribuit la elaborarea acestui volum au adus un serviciu prețios pentru conservarea și restaurarea patrimoniului cultural păstrat în arhive, biblioteci și parțial în muzee, iar cartea prezentată merită a fi studiată cu cel mai mare interes de toți restauratorii și conservatorii.

FLOREA OPREA

Zbrodnia Katynska w swietle dokumentow z predmowa Wladyslawa Andersa (Crima de la Katyn în lumina documentelor, cu un cuvînt înainte de Wladyslaw Anders), Londra, 1989, 300 p.

Cartea pe care o prezentăm cititorului este sursa fundamentală privind crima de la Katyn. Ea nu are autorii menționați, din motivul evident că prima ediție a acestei lucrări a apărut la Londra, în 1948, iar mulți dintre cei care au scris au depus mărturii, aveau rude în Polonia și URSS care ar fi avut de suferit serioase represalii din partea autorităților. Ediția pe care o prezentăm este cea de a treisprezecea. Edițiile succesive au fost mereu îmbunătățite, orice nouă apariție aducînd noi date.

Crima de la Katyn poate fi socotită unicat între crimele de război din epoca modernă. Timp de cincizeci de ani, adevărul a fost ascuns, ba, mai mult, falsificat, cel mai adesea impunîndu-se tăcerea. Chiar în Polonia, țara ai cărei cetățeni au fost victimele acestei crime monstruoase, orice dezbateri care s-ar fi bazat pe mărturii autentice a fost evitată, în caz de nevoie adoptîndu-se punctul de vedere oficial sovietic, îmbrățișat fără rezerve de autoritățile poloneze.

La 1 septembrie 1939 a izbucnit războiul germano-polon, care poate fi considerat o urmare a pactului Ribbentrop-Molotov. În acel moment între URSS și Polonia existau o serie de acte juridice — tratate și convenții — care reglementau relațiile dintre cele două țări, inclusiv un pact de neagresiune valabil pînă la 31 decembrie 1945. În pofida acestor documente, la 17 septembrie 1939, armata sovietică a atacat Polonia, încălcînd astfel tratatele și convențiile pe care le semnase.

Coborînd datele sovietice și poloneze s-a afirmat că drept urmare a acțiunilor militare sovietice din anul 1939, numărul militarilor polonezi luați prizonieri de sovietici s-a ridicat la circa 250 000 de persoane. Între acestea 12 generali și cel puțin 8000 de ofițeri, numărul acestora crescînd după ce Lituania și Letonia au fost anexate Uniunii Sovietice și cînd prizonierii polonezi din aceste țări au fost, de asemenea, preluați de sovietici. Anumite categorii de prizonieri, în marea lor majoritate ofițeri, au fost concentrați în trei lagăre principale: Kozielsk, Starobidsk și Ostaszkw.

Pentru a face cunoscut profilul pe grade și profesii al prizonierilor vom da cîteva date privind pe cei internați în lagărul de la Korielsk. Localitatea se găsește la circa 250 km sud de Smolensk. Lagărul era situat în clădirile unei foste mănăstiri, care avea în imediata sa apropiere un schit al foștilor călugări. Korielsk era un lagăr de ofițeri avînd, în momentul lichidării lui, circa 4500 de prizonieri. Printre aceștia erau 4 generali, un contraamiral, circa 100 de colonel și locotenenți colonel, circa 300 de maiori, circa 1000 de căpitani și rotmăistrii, circa 2500 locotenenți și sublocotenenți, peste 500 de elevi ai școlilor militare de ofițeri. În total circa 4500 de persoane.

Între ofițerii din rezervă, care constituiau cam jumătate din efectiv, se aflau: 1. profesori, docenți și lectori ai institutelor poloneze de învățămînt superior; 2. peste 300 de medici militari și civili, printre

care erau specialiști eminenți; 3. câteva sute de juriști-judecători, procurori, avocați și funcționari; 4. câteva sute de ingineri, câteva sute de învățători și profesori ai școlilor medii; 6. mulți literați, publiciști, industriași, comercianți etc.

În cele trei lagăre amintite mai sus se aflau, în primăvara anului 1940, circa 15 000 de prizonieri polonezi. Din acest număr, după reluarea relațiilor diplomatice dintre Polonia și URSS, au rămas în viață de abia 400. Ceilalți prizonieri, în număr de circa 14 5000, din care peste 8000 de ofițeri, au dispărut fără urmă. În procente, aceste cifre ar reprezenta 3% rămași în viață, 97% dispăruți.

Din amintirile celor care au avut șansa să scape se poate reconstitui imaginea vieții de lagăr în ceea ce a avut ea specific. Menționăm aici interogatoriile la care erau supuși prizonierii, prin care se urmărea cunoașterea profilului și părerilor fiecărui prizonier. Acest lucru se întâmpla intrucât atitudinea autorităților sovietice față de cei înfrinți sau luați prizonieri avea două aspecte deosebite, ori să-i oblige să muncească pentru URSS și în acest scop ei trebuiau să fie reeducați ori să fie nimicivi. În vederea alegerii unuia sau altele dintre cei a acționat un colectiv special de anchetatori din N.K.V.D., sub conducerea comisarului de brigadă Zarubin. Aceștia au pregătit deci materialele menite să influențeze actul decizional al forurilor superioare.

Cele trei lagăre: Kozielsk, Starobielsk și Ostaszkw au existat din luna noiembrie 1939 pînă în primăvara anului 1940. În luna aprilie 1940 a început lichidarea concomitentă, pregătită cu exactitate și în amănunțime, a tuturor celor trei lagăre. Deși aflate în zone administrative diferite, lichidarea acestor lagăre a fost bazată pe un plan unitar. Acest lucru indică faptul că acest plan a fost elaborat la nivelul organelor centrale de stat ale Uniunii Sovietice. Evacuarea acestor lagăre a durat 5-6 săptămîni. În locul lor, s-a înființat lagărul de la Povișcer Bor, unde doar 400 dintre cei 15 000 de prizonieri ai celor trei lagăre și-au găsit locul. Ei au fost eliberați în anul 1941 și datorită lor au rămas informații privind lichidarea lagărelor.

Fiecare transport cuprindea între 100 și 300 de oameni, care plecau la intervale neregulate. Bănuielile cele mai sumbre privind soarta prizonierilor aveau să fie confirmate peste doi ani, în ziua de 13 aprilie 1943, cînd postul de radio german a transmis știrea descoperirii gropilor comune de la Katyn.

După atacarea URSS-ului de către Germania, la 22 iunie 1941, se știe că în prima fază a războiului URSS-ul a suferit pier-

deri grele de teritorii, oameni și materiale. În această situație, atitudinea Uniunii Sovietice s-a schimbat față de Polonia. Drept urmare, la 30 iulie 1948, s-a semnat tratatul polono-sovietic, al cărui protocol adițional stipula amnistierea tuturor cetățenilor polonezi privați de libertate pe teritoriul sovietic. S-a trecut la formarea Armatei Poloneze în URSS, a cărei comandă a fost preluată de generalul Wladyslaw Anders. Încă de la început, polonezii și-au dat seama că, în ceea ce privește numărul prizonierilor, calculele lor difereau, în mod substanțial, de cele ale sovieticilor, mai ales în ceea ce privește numărul de ofițeri. În afară de tratativele cu partea sovietică, organele militare poloneze au făcut cercetări neîntrerupte, pe cont propriu, pentru găsirea prizonierilor dispăruți.

Partea sovietică, prin reprezentanți de marcă ca Vișinski, adjunctul Comisarului Afacerilor Externe, Molotov și Stalin în persoană au informat autoritățile poloneze că toți prizonierii au fost eliberați, au rămas în partea ocupată de germani sau au fugit în străinătate, de exemplu — după afirmația lui Stalin — în Manciuria.

La 13 aprilie 1943, radio Berlin transmite o știre care avea să producă senzație în întreaga lume: descoperirea locului execuțiilor secrete în masă, înlăptuite de bolșevici și unde N.K.V.D. a ucis 10 000 de ofițeri polonezi. În localitatea Kosogori de lângă Smolensk s-a găsit o groapă avînd 28 de metri lungime și 16 metri lățime, în care se aflau, dispuse în 12 straturi, 3000 de cadavre ale ofițerilor polonezi. Acestea erau îmbrăcate în uniforme militare complete, parțial legate și toate aveau răni provocate de împușcături în partea posterioară a capului. Au urmat apoi date privind originea acestor prizonieri, istoricul descoperirii și lucrările ce se desfășurau la fața locului.

A fost solicitată Crucea Roșie Internațională să transmită specialiști pentru a-și da verdictul. Aceasta a fost de acord cu condiția ca guvernul sovietic să-și dea consimțămîntul. În loc să-și dea acordul, autoritățile sovietice preteră să rupă relațiile diplomatice cu Polonia, aducînd o serie de invinuiri, printre care și aceea de înțelegere cu hitleristii pentru o campanie comună de calomniere împotriva Uniunii Sovietice.

Atitudinea guvernului sovietic ridică multe semne de întrebare și vădește falsuri care pot fi vededite punct cu punct. Amintim doar refuzul acestuia ca Crucea Roșie Internațională să participe la ancheta și faptul că la două zile după dezvăluirea crimei, radio Moscova a afirmat că este

vorba de foștii prizonieri de război polonezi folosiți la lucrări de construcție în 1941 și care au căzut în mina călăilor fasciști după retragerea armatelor sovietice din zona Smolenskului din moment ce se știe că, în decurs de aproape un an de tratative, în perioada 1941—1942, autoritățile sovietice nu au dat reprezentanților polonezi nici un fel de informații privitoare la soarta prizonierilor polonezi. Spațiul nu ne permite să dăm mai multe argumente.

În anul 1943 autoritățile germane au publicat o carte privind crima în masă de la Katyn. În partea documentară, după ce se arată istoricul descoperirii mormintelor, se afirmă că prima groapă conține cam 3000 de cadavre. Se apreciază că în celelalte gropi ar mai putea fi 5000—6000 de cadavre. Au fost descoperite și gropi cu ruși împușcați. Dintr-un total de 4143 de cadavre, 2815 au fost identificate.

Ca urmare a refuzului Crucii Roșii Internaționale de a participa la ancheta de la Katyn, Germania a rugat cîte o personalitate medicală din 12 țări să formeze o comisie medicală care să reprezinte țările aliate sau ocupate, cu excepția Elveției. Comisia a ajuns la rezultate asemănătoare cu cele ale medicilor germani și anume că execuțiile au avut loc în lunile martie și aprilie 1940.

Crucea Roșie Poloneză a fost și ea invitată să-și trimită reprezentanți la Katyn. Și relatarea sa confirmă cele supuse în cartea germană despre mormintele de la Katyn, cu excepția faptului că acolo nu puteau să se afle 10 000 sau 12 000 de cadavre, după cum susținuseră germanii. În ceea ce privește data uciderii prizonierilor, ea coincide cu cea stabilită de germani.

După recucerirea Smolensk-ului de către armata sovietică a fost creată o „Comisie specială de stabilire și cercetare a împrejurărilor împușcării de către cotropitorii germani fasciști în pădurea de la Katyn (în apropierea Smolensk-ului) a ofițerilor polonezi, prizonieri de război”. În ianuarie 1944 guvernul sovietic a dat un comunicat oficial al acestei comisii ale cărei concluzii sînt diametral opuse celor ale părții germane, precum și declarațiilor celorlalte comisii care au făcut cercetări, delegațiilor și ziaristilor care au vizitat Katynul. Concluziile generale abundă în inadvertențe și neadevăruri.

Analiza comunicatului de către autorii polonezi le prilejuește acestora o critică amănunțită a acestui text. În cele ce urmează ne vom opri asupra unei singure obiecțiuni. În comunicatul sovietic se afirmă că, potrivit calculului experților medico-legali, numărul total de cadavre s-a ridicat la 11 000. Această afirmație este lipsită de orice motivație, fiind pur și simplu o repetare a minciunii părții germane. Aceasta știa că guvernul polonez nu poate găsi circa 10 000 de ofițeri luați prizonieri în 1939. Descoperind mormintele de la Katyn au apreciat „la ochi” că acolo ar fi îngropați toți ofițerii care nu putea fi găsiți. Întrucît propaganda germană a fost făcută pe scară mare, germanii n-au mai corectat această cifră de teamă de a pierde încrederea celor cărora le era adresată această propagandă.

La rîndul lor, sovieticii au preluat, cifra, întrucît erau interesați să se creadă că la Katyn au fost îngropați toți ofițerii luați prizonieri de ei în 1939. Dacă ar fi spus că s-au descoperit doar 4500 de cadavre ar fi fost, bineînțeles, întrebați unde sînt celelalte persoane dispărute. De aici concluzia că mai există unul sau două Katynuri. Nedocumentat, fără date concrete, plin de neclaritate și ambiguități, comunicatul se dovedește a fi în cele din urmă o falsificare grosolană menită să ascundă o crimă îngrozitoare. Această crimă are toate caracteristicile unui act de genocid.

La procesul de la Nürnberg, guvernul sovietic a încercat să treacă printre crimele de război germane și pe cea de la Katyn. Dar întrucît procurorul sovietic Poknovski s-a folosit ca argument numai comunicatul Comisiei Speciale Sovietice, această crimă apare numai în actul de acuzare, dar nu apare în sentință. Așadar, Tribunalul nu i-a găsit pe criminalii de război vinovați și de crima de la Katyn. Astfel încît pînă astăzi cei vinovați au rămas nepedepsiți. La 13 aprilie 1990 Mihail Gorbaciov a declarat în numele guvernului sovietic că aceste crime au avut loc realmente, iar făptașul a fost N.K.V.D.

Lucrarea are scurte prezentări ale primelor zece ediții, o introducere scrisă de generalul Wladyslaw Anders, 68 de ilustrații, indice de nume.

VASILE MATEI